

Jože Hren

TERENSKO DELO

UVOD

V okviru Aids Fundacije Robert v Ljubljani se z izvajanjem nizkopražnih programov dela z uživalci drog ukvarjamo že nekaj let. V tem času smo si nabrali dovolj izkušenj, ki so lahko koristne drugim organizacijam, ki po Sloveniji razvijajo podobne dejavnosti, hkrati pa lahko naše izkušnje, znanje in tudi problemi, s katerimi se soočamo, spodbudijo živahnejšo razpravo o problematiki uživalcev drog, različnih programih dela z uživalci, sistemski umeščenosti različnih, zlasti civilnih programov pomoči uživalcem itn.

Organizacija, v okviru katere delujemo, je nevladna, kar pomeni zlasti dvojce: prvič, vsebinsko smo lahko pri delu bolj inovativni in bolj prilagodljivi potrebam naše ciljne populacije, in drugič, zaradi sistemske neurejenosti civilnega sektorja smo v neenakopravnem položaju v primerjavi z javnimi službami, zlasti glede financiranja. Slednje dela nemajhne težave (verjetno večini nevladnih organizacij) ne le zaradi nikoli zadostnih sredstev, pridobljenih na javnih razpisih, temveč tudi zaradi obilice dodatnega administrativnega dela, ki ga prinese še tako majhna dotacija.

Zapisati velja, da ima terensko delo v Sloveniji že kar dolgo tradicijo. Številna so delovna področja v socialnem varstvu, zdravstvu in šolstvu, kjer delo poteka tudi izven pisarn na področju, ki ga lahko definiramo kot uporabnikovo.

Tudi na področju terenskega dela z uživalci drog so v Sloveniji že nekajletne izkušnje. Nekaj projektov terenskega dela je imelo predvsem raziskovalni značaj.

S posvetom »Pragmatika socialnega dela na področju uživanja drog« se je poskušalo prvikrat na tak način poiskati vsebinske vzporednice med socialnem delom in metodami zmanjševanja škode. Menimo, da je skupno iskanje in definiranje oblik in ciljev sodelovanja med uživalcem drog na eni in ponudnikom pomoči na drugi strani skupni imenovalce, kjer se lahko srečata stroka socialnega dela in prijemi za zmanjševanje škode.

TERENSKO DELO Z UŽIVALCI DROG

KRATEK ZGODOVINSKI PREGLED RAZVOJA TERENSKEGA DELA

Terensko delo so najprej razvili v ZDA ob koncu petdesetih let kot odgovor na problem cestnih tolpa. Člani mladinskih tolpa so prisilili delavce ustreznih služb, da so se preselili na vogale cest in v različne igralnice, če so hoteli z njimi obdržati stik.

V šestdesetih letih so prenesli terensko delo v Anglijo. Sprva v obliki neformalnih čajnic tipa »Drop-in«, v katerih so bili zaposleni različni strokovnjaki. Nova gibanja mladih – rokerji, modsi, hipiji – so zahtevali drugačen prijem. V okviru socialnih, cerkvenih ali zasebnih organizacij so odpirali mladinske klube, kjer so mladim ponujali možnost, da poslušali glasbo, pijejo čaj ali kavo ter ohranjajo svoj cestni *image*. Delavci teh centrov so na terenu, po cestah in sosedah vabili mlade, naj jih obiščejo.

V sedemdesetih letih so se specializirane institucije na področju drog zavedele problema, da veliko uporabnikov nelegalnih

drog ne uporablja njihovih uslug. Njihovi strokovnjaki so se ozrli na izkušnje mladinskih klubov in njihovega načina dela. Večina tega dela je bila koncentrirana v velikih mestih. Prvi projekti terenskega dela z uživalci drog so bili oblikovani v ZDA in na Nizozemskem.

Osemdeseta leta so prinesla epidemijo uživanja heroina v različnih predelih sveta. Šele povezava velikega števila intravenoznih uživalcev drog z nevarnostjo okužbe z virusom HIV je sprožila skrb in interes družbe za ta problem in s tem tudi za terensko delo. Stališče je bilo, da je lahko terensko delo ena od metod za povečanje stikov z uživalci drog. Ko so stiki enkrat vzpostavljeni, se poveča možnost ozaveščanja posameznikov o vseh vidikih uživanja drog.

Nevarnost okužbe z virusom HIV pa ni edini razlog za uvajanje terenskega dela v prakso. Ravno tako je pomembno spoznanje, da ima stike z organiziranimi javnimi službami le majhen odstotek uživalcev.

Na Nizozemskem je bila iniciativa uvajanja terenskega dela na strani uživalcev. Sami so oblikovali samopomočne skupine za varovanje svojega dostojanstva in za spremembe na področju zdravljenja in represivnih ukrepov. Njihov sindikat uživalcev (*Dutch junkiebonden*) je na začetku 80-ih z državnim denarjem vzpostavil program zamenjave igel.

ZAKAJ TERENSKO DELO?

Pri delu pogosto premalo ali pa sploh ne prisluhnemo dejanskim potrebam uživalcev drog. Raje smo sami oblikovali službe, za katere smo menili, da jih uživalci potrebujejo. Ernest Buning je nekje zapisal, da ima v različnih državah sveta danes le do 10% uživalcev stike s temi službami.

SKRITA POPULACIJA

Ko sem se seznanjal s terenskim delom, sem bil na moč presenečen, odkod toliko nejasnosti v zvezi s tem delom. Menil sem, da je to nujno in samoumevno delo, ki bi ga strokovnjaki morali sprejeti. Delo na terenu ima

smisel, če verjamemo, da obstaja za populacijo, s katero imamo stik, še ena skupina, s katero nimamo stikov. Če se tega zavedamo, je naša naloga jasna: vzpostaviti želimo stik s to skrito skupino. *Ugotoviti moramo torej, ali lahko naš stik z njimi spremeni njihovo vedenje.* Če stik s to skupino ničesar ne spremeni in če ne omogočimo ustrezne obravnave tudi z elementi znanja, ki bi lahko spremenili načine obnašanja, potem nima smisla, da z njo ohranjamo stik.

Enotno definicijo terenskega dela je zaradi različnih pogledov na cilje, namene in postopke težko podati. Eden izmed poskusov definiranja bi lahko bil: terensko delo je v skupnost usmerjena dejavnost s splošnim ciljem spodbujanja izboljšanja socialnega in zdravstvenega stanja ter zmanjševanja tveganja okužbe z virusom HIV pri posameznikih in skupinah, ki jih obstoječe tradicionalne službe ne dosežejo.

KJE SE IZVAJA TERENSKO DELO

Ulično terensko delo (detached outreach) delo se izvaja izven sedežev služb oziroma organizacij – na ulicah, v lokalih, barih in diskotekah.

Peripatetično terensko delo (peripatetic outreach) se bolj kot na posameznike osredotoča na organizacije ter vključuje delo v zavodih, klubih, šolah in zaporih.

Terensko delo na domu (domiciliary outreach) vključuje obiskovanje prebivališč ciljne populacije. Ta metoda je uporabna tam, kjer ni jasno definiranih mest, kjer bi se zbirali uživalci.

KAJ ŽELIMO S TERENSKIM DELOM SPREMENITI?

Pri terenskem delu, usmerjenem v posameznika in utemeljenem na odnosu klient-delavec, je težišče na skupnem dogovarjanju o reševanju problemov s ciljem spreminjanja individualnih rizičnih vedenj. Govorimo o opolnomočenju ciljne skupine. Aktivna udeležba v odnosu pomeni tudi razmišljanje o sebi, spremembo zaznavanja lastne vrednosti in sposobnosti in s tem možnosti za spreminjanje.

Pri terenskem delu, usmerjenem v skupnost, je težišče interesa bolj kot na posamezniku v širšem okolju. Cilj tega dela je v spreminjanju dvomljivih norm, vrednot in navad celotnih skupnosti. Tako delovanje naj bi vplivalo na dojemanje in ravnanje celotne skupnosti.

KAKO IZVAJATI PROGRAM TERENSKEGA DELA Z UŽIVALCI DROG

Praktično, neposredno terensko delo z uživalci drog se načrtuje v petih stopnjah:

- delovni osnutek, program,
- raziskava terena,
- identifikacija ciljne skupine,
- implementacija dela,
- evalvacija.

Ti koraki pa se med seboj lahko prepletajo in kronološko niso nujno v tem zaporedju.

DELOVNI OSNUTEK, PROGRAM

Pri načrtovanju operativnega programa je prvi korak natančen delovni osnutek, ki določi, kaj se bo na terenu delalo, kakšni so nameni in cilji programa in kako jih lahko dosežemo. Osnutek mora vsebovati še nekaj tehničnih podatkov, kot so supervizija in druga podpora delavcem, prostori, odnos do drugih služb in načrt razvoja programa. Pomemben vidik načrtovanja programa je tudi skrb za varnost terenskih delavcev. Pred začetkom izvajanja programa terenskega dela nam bo v izdatno pomoč, če bomo imeli podatke o vrstah drog, ki se uživajo na tistem območju, in posebnostih tamkajšnjih uživalcev, kakšne težave imajo, ali se že druge službe ukvarjajo s tem problemom, ali obstajajo skupine, ki niso v stiku z nobeno od služb. V pomoč nam bo, če bomo v načrtovanje in izvedbo programa vključili posameznike iz ciljne populacije.

RAZISKAVA

Raziskava terena lahko poteka sočasno z načrtovanjem programa, saj je podlaga za artikulacijo ciljev. Poseben pomen imajo kvalitativne raziskave, različne zgodbe s terena, anekdote. Prva naloga raziskovanja je pridobiti splošen vtis o tem, kakšne droge se na nekem območju uživajo in kdo so uživalci. Informacije o tem lahko pridobimo pri različnih službah ali posameznikih: zdravstvo, sociala, policija, različna društva itn.

IDENTIFIKACIJA CILJNE SKUPINE

Identificirati poskušamo tiste posameznike in skupine, ki v danem trenutku ne iščejo nobene pomoči ali niso v stiku z nobeno od institucij. Do teh skupin navadno pridemo na podlagi nepreverjenih informacij drugih strank. Tukaj je že prva priložnost za terenske delavce, da poskušajo z raziskavo na terenu ugotoviti, kaj se dejansko skriva za temi informacijami. Ciljna skupina »uživalci drog« je zelo velika, zato je koristno natančneje opredeliti, katere so specifične lastnosti skupine, s katero nameravamo delati.

INTRAVENOZNI UŽIVALCI DROG

Netočno bi bilo govoriti, da so intravenozni uživalci zaključena, ekskluzivna skupina. Iz čisto praktičnih razlogov je bolje, da poskušamo to veliko skupino razdeliti na podskupine, saj bo na ta način načrtovanje dela lažje. Terenski delavci srečujejo stranke v različnih fazah njihove kariere uživanja drog. Zato morajo biti seznanjeni z vsemi posebnostmi posamezne droge in njihovimi učinki.

Uživalci heroina

Prva podskupina, na katero navadno pomislimo, ko govorimo o uživanju nelegalnih drog, so uživalci heroina, ki dnevno potrebujejo drogo. S to skupino je v praksi najlažje stopiti v stik. Veliko uživalcev heroina

se sčasoma vključi v metadonski vzdrževalni program. Ko so vključeni vanj, je z njimi veliko lažje navezovati stike in tudi sami so bolj motivirani za sodelovanje. Uživalci heroína se bodo odzivali na prakso terenskega dela, ki je v prvi vrsti namenjena njim in njihovim realnim potrebam in interesom in vsebuje elemente zagovorništva. Pri zagovorništvu terenski delavec posreduje med uživalcem drog in službo, katere pomoč uživalec potrebuje, npr. pomoč pri iskanju zaposlitve, v šoli, pri iskanju stanovanja, prehranjevanju, vključevanju v metadonski program, detoksikaciji, vključevanju v terapevtske skupnosti itn. Delo na terenu se lahko zelo hitro razvije od zgolj navezovanja kontaktov k zelo kompleksni dejavnosti svetovanja in socialne pomoči.

Uživalci različnih drog

Naslednja skupina so intravenozni uživalci drog, ki si injicirajo vse, kar dobijo pod roko. Ne omejujejo se zgolj na heroin. Navadno so tudi »težki pivci«. Tukaj je pomembno poudariti, da je z uživalci zgolj heroína lažje sodelovati kot z politoksikomani. Heroínska odvisnost vključuje predvidljiva psihološka stanja in reakcije. Politoksikomani pa so v svojih reakcijah silno nepredvidljivi. Obstaja več stičnih točk med politoksikomani in alkoholiki kot med uživalci heroína in alkoholiki. Alkoholikom zdravniki pogosteje predpišejo kakšno psihoaktivno substanco, ki jo politoksikomani z veseljem vzamejo. Z dostopnostjo metadona v zdravniški oskrbi se je povečalo pitje alkohola nasploh. Prej je namreč moral posameznik za nabavo dnevne doze porabiti ves svoj denar. Z vključitvijo v metadonski vzdrževalni program pa si marsikdo lahko privošči tudi alkohol.

Uživalci amfetaminov

Naslednja podskupina uživalcev so tisti, ki si injicirajo stimulantne, kot je amfetamin. V tujini imajo že razvite posebne oblike dela za to populacijo. Tako organizirajo detoksikacijo za uživalce amfetaminov, vzdrževalne programe, programe razdeljevanja in zamenjave igel.

Rekreativni uživalci

Večina različnih služb, ki delujejo na področju odvisnosti, je namenjena potrebam uživalcev opiatov. Najlažji način, kako zajeti populacijo intravenoznih uživalcev drog in vzpostaviti z njimi sodelovanje, je omogočiti jim dostop do metadonskega programa in programov razdeljevanja in zamenjave igel. Obstaja veliko drog, ki so modne, vendar se še ne pojavljajo kot problem za tiste, ki jih jemljejo, niti za različne institucije. Omenimo lahko tobak in alkohol in tudi marihuano. Veliko ljudi uživa eno ali drugo drogo, vendar na to ne gledajo kot na problem. Prav tako veliko ljudi uživa različna pomirjevala in poživila, ki jih dobijo na recept, kadar se znajdejo v težavah.

Domnevamo, da rekreativni uživalci drog ne iščejo nobene oblike pomoči, ker ne čutijo, da imajo probleme.

Kaj pomeni »problematičen uživalec drog«? Navadno je to posameznik, ki ima težave na telesnem, psihološkem, pravnem in socialnem področju.

Pri taki definiciji problematičnega uživalca drog se tisti posameznik, ki ne jemlje drog dnevno, ne počuti tako, kot da ima resnične probleme.

Prostitucija

To je v našem prostoru še razmeroma nov pojav, s katerim pa se v tujini veliko ukvarjajo. S prostitucijo, tako žensko kot moško, se pogosto veže tudi uživanje drog, s tem se pa še poveča nevarnost širjenja različnih prenosljivih bolezni.

Zapori

V tujini obstajajo različni projekti, ki izvajajo terensko delo v zaporih, ko terenski delavci ohranjajo stike z zaporniki tudi med prestajanjem kazni. Zlasti pomembno je to za tiste zapornike, ki so pred odpustom.

IMPLEMENTACIJA DELA

Implementacija dela je način, kako bo terenski delavec pristopil k določeni skupini.

Kakšne tehnike in metode dela bo uporabljal. Navadno se izvaja terensko delo v paru, po možnosti različnih spolov. Stike s ciljno skupino je mogoče ustvariti »na suho« ali po metodi snežne kepe. »Na suho« pomeni, da se terenski delavec dobesedno predstavi uživalcu drog. To se lahko zgodi v daljšem časovnem obdobju in postopno, kar pomeni, da se terenski delavec dlje časa giblje in zadržuje na krajih, kjer se nahajajo uživalci drog in na tak način počasi ustvarja poznanstvo. Delo si je mogoče olajšati z deljenjem različnih zloženek in drugega pisnega gradiva.

Metoda snežne kepe je lažja in pri navezovanju kontaktov hitrejša. Uživalce, s katerimi imamo stike, naprosimo, naj nas seznanijo z svojimi znanci, s tistimi, ki tudi uživajo droge in niso v stiku z nobeno službo pomoči. Te nato naprosimo, naj storijo enako. Pomembno je vzdrževati dobre odnose s tistimi uživalci, ki so pripravljeni in uspešni pri navezovanju novih stikov. Preveriti je treba tudi možnosti dodatnega angažiranja uživalcev ali celo zaposlovanja.

EVALVACIJA

Evalvacija programa mora biti vključena že v načrtovanje projekta. Od začetka izvajanja programa je pomembno beleženje posameznih podatkov, informacij in stališč. Evalvacija pomeni kvantitativno in kvalitativno zbiranje podatkov. Kvalitativne podatke je težko meriti, so pa nujno potrebni za uspešen projekt terenskega dela.

KAJ JE POMEMBNO PRI ISKANJU TERENSKIH DELAVCEV

IZOBRAZBA

Za izvajanje terenskega dela še ne obstaja strokovno usposabljanje. Torej še ne obstaja formalni fond znanja, ki naj bi ga terenski delavec osvojil. Večina terenskih delavcev v Veliki Britaniji ima izobrazbo zdravstvene smeri. Znanja in veščine, ki jih pridobijo pri študiju, zadostujejo za delo z uživalci drog in so lahko uporabni tudi v kontekstu

terenskega dela. Zaradi specifičnosti terenskega dela, kjer se lahko delavec znajde v nelegalnih situacijah, je lahko izobrazba kompromitirajoča z vidika spoštovanja profesionalnega in etičnega kodeksa. Terensko delo za sedaj tudi še ne omogoča strukturirane in napovedljive kariere.

ZAPOSLOTITI BIVŠEGA ALI AKTUALNEGA UŽIVALCA

Zaposlovanje bivših ali aktualnih uživalcev je pogosta praksa v ZDA in Veliki Britaniji. Očitna prednost zaposlovanja bivših uživalcev je v njihovem poznavanju kulture in okolja ter skupin in posameznikov, ki uživajo droge. Prednost zaposlovanja bivših uživalcev je tudi v tem, da so lahko model identifikacije drugim uživalcem. Obstajajo pa tudi pomanjkljivosti, namreč tveganje recidiva.

SPOL

Posebno pozornost pri terenskem delu je treba posvečati uživalkam drog, zlasti še, če je uživanje drog povezano s prostitucijo. Po potrebi naj bi z njimi delale le ženske.

IZKUŠNJE

Tu mislimo zlasti na poznavanje okolja, v katerem terensko delo poteka, na poznavanje lokalne scene, mrež in institucij.

OSEBNOSTNE KVALITETE IN IZKUŠNJE

Najpomembnejši dejavnik izbora so osebnostne kvalitete. Lastnosti, kot so iniciativnost, kooperativnost, sposobnost delati sam in v timu, uravnoveženost, ustvarjalnost, neobsojanje, so bistvene za dobrega terenskega delavca. Terenski delavci morajo biti tudi pripravljeni sprejeti določeno tveganje.

OPIS TERENSKEGA DELA V AIDS FONDACIJI ROBERT

V AIDS Fondaciji Robert smo projekt terenskega dela z intravenoznimi uživalci drog zasnovali kot nadaljevanje mednarodnega pilotskega projekta WHO Slovenija-Češka, ki je potekal leta 1996. Ob koncu projekta zaradi porabe sredstev nismo mogli nadaljevati dela, kar bi bilo najbolj smiselno in korektno do ciljne populacije, ki smo jo zajeli. Po prijavi projekta terenskega dela z uživalci drog na vseh razpisih na področju problematike drog in po pridobljeni skromni finančni podpori smo nadaljevali. Bili pa smo prisiljeni vse aktivnosti v zvezi z razvojem ne le terenskega dela z uživalci drog, temveč tudi z razvojem celotne vizije nizkopražnih programov (*Drop-in*, zamenjava in deljenje igel, samopomočne skupine, skupine mladoletnikov, ženske skupine, svetovanje itn.) ohranjati v minimalnem obsegu.

Na podlagi potreb, ki smo jih zaznali na terenu, je bil naš prvi cilj odprtje dnevnega centra (*Drop-in*) za uživalce drog. K sodelovanju smo povabili sodelavce, ki so z našo pomočjo in s silno skromnimi sredstvi razvili samostojen projekt.

V tem prvem obdobju delovanja projekta je k sodelovanju pristopila Visoka šola za socialno delo v Ljubljani. Študentje tretjega in četrtega letnika sedaj opravljajo prakso v okviru terenskega dela z uživalci drog in centra *Drop-in*.

Vzporeden korak v tem obdobju je tudi dogovarjanje z nekaj uživalci, da bi se vključili v projekt kot terenski delavci. Pri Fondaciji želimo poiskati zlasti tiste uživalce nedovoljenih drog, ki ne iščejo nobene oblike pomoči, torej tiste, ki so skriti in s tem najbolj ogroženi. Pri navezovanju stikov pa so nam lahko v neprecenljivo pomoč aktualni ali bivši uživalci.

CILJI

Med najpomembnejšimi cilji terenskega dela so:

- Omejevanje širjenja virusa HIV.
- Razvijanje zaupanja med uživalci in po-

nudniki pomoči. Terenski delavci izvajajo ustrezno svetovalno pomoč in skrbijo za povezavo z ostalimi službami pomoči.

- Zamenjava sterilnega pribora za injiciranje in razdeljevanje informacijskih gradiv o varnem injiciranju, varnejši spolnosti, virusih HIV in hepatitisa, pisne informacije o možnih oblikah institucionalne pomoči. Vse to gradivo se deli brezplačno.

- Svetovanje pri zdravstvenih in socialnih težavah.

Vse skupaj sodi k osnovnemu cilju: vzpostaviti zaupanje med uživalci in terenskimi delavci.

DELOVANJE DNEVNEGA CENTRA »DROP-IN«

Dnevni center »*Drop-in*« se je razvil iz potrebe po dodatni in obenem skorajda nujni ponudbi storitev za uživalce nelegalnih drog. Pri izvajanju terenskega dela z uživalci drog se pri navezovanju stikov praviloma srečujemo z vprašanji, kam bi lahko povabili uživalce, da bi se počutili varne in bi jim lahko ponudili še kakšno dodatno storitev.

Namen:

- minimaliziranje škode zaradi uživanja drog z deljenjem različnih materialov;
- pomoč in nasveti pri socialnih in zdravstvenih težavah;
- spodbujanje boljše kakovosti življenja;
- pomoč pri vključevanju v višjepražne programe, če posameznik izrazi tako željo;
- ciljna skupina so uživalci drog.

Cilja:

- zagotavljanje storitev za uživalce, ki so sprejemljive, dostopne in zaupne;
- ni poglobitveni cilj abstinence, temveč zmanjševanje škode, povezane z uživanjem drog;

Vsebinska dela:

- pogovori, informacije, ustvarjanje zaupanja;
- nasveti;
- svetovanje;
- zamenjava igel;
- sodelovanje z drugimi programi.

Pravila za uporabnike *Drop-in*:

- v prostorih, zunaj njih ali v okolici je prepovedano prodajati, kupovati ali uprabljati nelegalne droge in alkohol;

- prepovedano je nasilje, verbalno in fizično;
- omejiti zadrževanje zunaj prostorov;
- skrb za red in čistočo.

O vseh storitvah na terenu in v centru *Drop-in* se vodi evidenca, ki zajema število uživalcev, spol, starost (ocena), število izdanih brizgalk (natančno) in vrnjenih brizgalk (ocena), ostali material, kondomi, vzgojno informativno gradivo, kontejnerji, esmark, askorbinska kislina.

SKLEP

Nizkopražni programi dela z uživalci drog, zlasti terensko delo, v Sloveniji še niso razviti tako, kot smo prepričani, da bi morali biti. V veliki meri je kriva nezadostna finančna podprtost tovrstnih programov. Zanimivo je, da je v strokovni javnosti vselej dovolj zgolj verbalne podpore za izvajanje terenskega dela. Večina akterjev, ki delujemo v programih, je v dopoldanskih urah redno zaposlena drugje. Samo z entuziazmom, in to v popoldanskem času, se nam na daljši rok prav gotovo ne bo posrečilo ohraniti obstoječih programov in še manj razviti novih. Zato je nujno zaposliti ljudi, ki bodo nadaljevali začeto delo.

Literatura

- M. Gilman (1992), *Outreach*. London: ISDD.
- T. Rhodes (1996), *Outreach work with drug users: Principles and practice*. Strasburg: Council of Europe, Pompidou Group.
- R. Yates, M. Gilman (1990), *Seeing more drug users: Outreach work and beyond*. Manchester: Lifeline project.

